

Recenzii

Basme populare românești, Antologie, cronologie, notă asupra ediției, repere bibliografice și glosar de Iordan Datcu, Nicolae Constantinescu și A. Gh. Olteanu. Studiu introductiv de Nicolae Constantinescu, Academia Română, Fundația Națională pentru Țiință și Artă, București, 2008, Colecția „Opere fundamentale”, Coordonatorul colecției acad. Eugen Simion (Cartea a apărut cu sprijinul Fundației Eugenia Vîntu). 2 vol., 888+904 p., 2008

Cele două volume care alcătuiesc antologia **Basme populare românești** se alătură unor ediții reprezentative pentru cele mai prestigioase creații ale culturii noastre. Subliniem valoarea specială a textelor din această colecție, considerate scrieri literare fundamentale pentru literatura română din toate timpurile. În acest sens, menționăm că, în colecția „Opere fundamentale”, au fost publicați autori ca: Tudor Arghezi, G. Bacovia, Eugen Barbu, Ion Barbu, Nicolae Filimon, Octavian Goga, B.P. Hasdeu, Ion Heliade-Rădulescu, Anton Holban, Panait Istrati, Alexandru Macedonski, Titu Maiorescu, Marin Preda, Liviu Rebreanu, William Shakespeare, Ion Slavici, Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Sorin Titel, Mircea Vulcănescu. De asemenea, au apărut o serie de antologii: *Cronicari munteni* și *Literatura română medievală* (ediții îngrijite de Dan Horia Mazilu), *Mari cronicari ai Moldovei* (ediție îngrijită de Gabriel ȃtrempel). Nu putea lipsi din această colecție o selecție a celor mai importante basme fantastice românești operată de trei împătimiți basmologi: Iordan Datcu, Nicolae Constantinescu și A. Gh. Olteanu.

Volumul întâi se deschide cu un studiu introductiv intitulat *Basmul popular între azi și mâine „Iar cuvântul din poveste / Înainte mult mai este...”*, semnat de profesorul Nicolae Constantinescu, de la Facultatea de Litere a Universității din București.

Autorul Introducerii - un autentic studiu de referință asupra speciei basmului - împarte potențialii receptori ai antologiei recent apărute în mai multe categorii: cititori care s-au întâlnit cu texte de tipul celor editate, fie *povestite*, zise de vreun „unchiaș sfântos”, de o bunică sau de vreo mătușă, „la gura sobei”, fie *citite* dintr-o

carte de părinți, ori de educatoare sau de învățătoare, la grădiniță sau la școală, sau chiar de cititori, după ce au deprins „taina slovelor”. În timpurile moderne, „povești” și doine, ghicitori, eresuri” ce fruntea unui copil „o înșeninară”, pot fi ascultate, remarcă prefăcătorul volumelor, la radio sau pe casete, dramatizate și însoțite de efecte sonore, pot fi vizionate mai nou ca filme cu actori sau de animație, în sălile de cinematograf sau la televizor, pe CD-uri ori pe DVD-uri, sau transformate în jocuri pe calculator. Prezentând pagini din istoria transpunerii pe film a basmelor universale, autorul menționează pe Georges Méliès, unul dintre părinții cinematografului, cel care a folosit trucuri fotografice și efecte speciale pentru a da viață unor povești din colecția lui Charles Perrault, precum *Cenușăreasa* (în 1899) și *Barbă-albastră* (în 1901), până la producțiile hollywoodiene care au creat serii de filme pe teme de basme, precum din nou *Cenușăreasa* (1914) cu Mary Pickford, *Ever After* (1988) sau *Ella Enchanted* (2004).

Autorul prefetei operează, pornind de la circumstanțele primei întâlniri a omului cu basmul, o distincție netă între basmul/povestea spus(ă) și ascultat(ă), zis(ă) și receptat(ă), ca mesaj oral, pe de o parte, și basmul citit, parcurs ca text de literatură. Amintește astfel că întâia mențiune a unui text narativ asemănător basmului aparține la noi secolului al XVIII-lea (însemnarea manuscrisă *Istoria unui voinic înțelept întrebându-se din ponturi cu o fată de împărat*, datată 1797).

„Cea mai veche și cea mai firească modalitate de transmitere a basmului popular – zicerea, spunerea, performarea orală – se întâlnește și astăzi, destul de viguros, dacă avem în vedere propriile noastre experiențe, nu neapărat în calitate de cercetători, de culegători de folclor, ci de simpli observatori ai lumii în care trăim și care își are propriile ei basme, povestiri, anecdote, snoave, glume, transmise oral” (p. VIII).

Oralitatea, exprimarea prin viu grai, aază basmul în timpuri imemorabile, fapt ce i-a preocupat pe cercetătorii acestei specii a literaturii orale din momentul în care ea li s-a revelat ca formă de artă, ca formă de discurs, ca „operă de creație literară, o oglindire în orice caz a vieții în moduri fabuloase”, ceea ce i-a dat literatului argumente pentru a întreprinde o analiză critică a speciei (G. Călinescu, *Estetica basmului*, 1965).

Prefăcătorul ediției îi informează pe cititori ce anume reprezintă basmul ca atare (pornind de la Vladimir Propp, *Morfologia basmului*), definițiile date basmului fiind tot atât de multe ca și variantele basmului însuși. În acest sens, el afirmă că cercetătorii basmului se întâlnesc într-un singur punct, atunci când decretează dificultatea definirii speciei.

Cu un talent didactic desăvârșit, Nicolae Constantinescu pune în discuție

terminologia, denumirea speciei în diferite limbi. Englezescul *fairytale* traduce franțuzescul *conte de fées*, adică „povești cu zâne”, deși nu toate basmele au, între personajele lor principale, zâne. Pentru a evita confuzia, s-a apelat la termenul german *Märchen*, impus de autorii celei mai cunoscute colecții de basme populare germane, frații Jacob și Wilhelm Grimm cu ale lor *Kinder-und Hausmärchen* (*Povești pentru copii și casă*), 1812-1815. *Märchen* este un diminutiv al lui *Mär* sau *Märe*, care, în germana medievală, însemna „noutate, mesaj, vești”, dobândind, cu timpul, în vorbirea cotidiană, sensul de „știri false, zvonuri”, pentru că în secolul al XVIII-lea să însemne pur și simplu „povestiri orale” sau „povești”. Cuvintele românești *basma* și *poveste* conțin, la rândul lor, suficiente indicații pentru înțelesul pe care nativii, componenții societății tradiționale, îl atribuie acestei specii folclorice. Termenul *basma*, de origine slavă (*basn*), cu sensul original de „fabulă, minciună, născocire”, a intrat în textele românești sub formele *basnă* și *basnu* încă din secolul al XVII-lea (cf. B.P. Hasdeu) fiind adoptat apoi de către culegătorii de proză populară din Muntenia (N. Filimon, P. Ispirescu). El sugerează faptul că textul amintit este o narațiune dominată de fantastic, situată în afară de limitele realului, în timp ce *povestea* (cuvânt de asemenea de origine slavă, cu sensul „narațiune, spunere”) indică apartenența la speciile narative, diferite de cele lirice sau dramatice (p. X).

Pentru cercetători, basmul este o narațiune orală de mari dimensiuni, „pluriepisodică” (Ovidiu Bârlea), aparținând „poveștilor complexe” (*complex tales*), în opoziție cu „poveștile simple” (*simple tales*), în conformitate cu distincția făcută de Stith Thompson, în care un erou, de regulă uman, se confruntă cu adversari veniți din lumea non-umanului (zmei, balauri, zgrupuroaice, draci), pe care îi învinge, prin forțe proprii sau, cel mai adesea, cu sprijinul unor personaje ajutătoare (adjuvanți), ființe umane sau animale dotate cu însuși supranaturale (p. XI). Ceea ce separă basmul de roman este natura orală a speciei populare, în raport cu existența scrisă a romanului din literatura de autor. Cel dintâi este relatat de un povestitor către un auditoriu, fiind destinat ascultării, al doilea este scris și destinat cititului. Sunt amintite în prefață trăsăturile basmului: natura orală, caracterul formalizat sau stilul formular etc.

Profesorul Nicolae Constantinescu reia în acest studiu introductiv teza dublei dependențe contextuale a textului folcloric, care este produs, creat, realizat într-un anumit context cultural, social, genetic, și este reprodus, într-o suită de contexte situaționale, comunicaționale, performative, integrate unor contexte socio-culturale diferite de contextul genetic original, primar, mai îndepărtat sau mai apropiat în timp de acela al zicerii, al performării (p. XX). Procesul textualizării este determinat de acest al doilea context, adică de împrejurarea zicerii lui (loc, timp, interpret, auditoriu),

de condițiile culegerii, înregistrării (mijloace tehnice, resurse umane, raporturile cu performerii și cu grupul căruia aceștia îi aparțin, intenții, obiectivele consemnării, ale fixării audio, foto, video respectivului fapt folcloric), de climatul etnografic, ideologic, politic al transformării acelei înregistrări într-un document etnologic prin transcriere, editare, publicare. Basmul se definește ca o structură narativă de un tip deosebit, determinată de funcțiile sale mai vechi sau mai noi.

Apreciatul folclorist pune în discuție teoriile care stau la originea basmului: mitologică, indianistă sau migraționistă, apoi așază basmul popular, tradițional în imediata proximitate a mitului primitiv; primul are un caracter ritual, situându-se pe planul sacralului, spre deosebire de basm, care este o povestire nerituală, situată pe planul profanului. De aici decurge veridicitatea (și credibilitatea) absolută a mitului, în raport cu caracterul neveridic al basmului.

Textul folcloric ca interpretant al contextului cultural constituie o sursă prețioasă de informații pentru istoria socială și a mentalităților. „Sincretismul” de coduri culturale constituie una din atracțiile basmului, ce poate fi ascultat/citit și astăzi cu același interes cu care a fost receptat cu un secol sau mai multe înainte. „El nu se adresează doar copiilor, ci și adulților, simpli cititori și investigatori ai fenomenului cultural complex care este basmul” (p. LVIII).

După consistentul studiu introductiv, în primul volum al antologiei urmează o cronologie, ce ordonează principalele colecții de folclor și cele mai importante studii despre basm apărute până în 2008 (colecția *Basme românești* a fraților Schott, *Povești culese și corese* de Emeric Basiliu Stănescu Arădanul, *Basme, orașii, pământuri*, I. C. Fundescu, *Legende și basmele românilor. Ghicitori și proverburile. Adunate din gura poporului și date la lumină de un culegător tipograf* [P. Ispirescu], D. Stăncescu, *Basme culese din gura poporului*, Ion Pop-Reteganul *Povești ardelenesti*, George Cătană, *Poveștile Bănățului*, Elena Niculișă-Voronca, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, Ion Pop-Reteganul, *Povești și snoave, adunate de...*, Pericle Papahagi, *Basme aromâne...*); consemnează datele absolute (anii de naștere, anii morții) ale principalilor colecționari de basme și ale celor mai importanți autori de studii despre acest gen al prozei populare (Albert Schott, Nicolae Filimon, Petre Ispirescu, Ion Micu Moldovanu, Gheorghe Sbiera, B.P. Hasdeu, Vasile Stănescu, Miron Pompiliu, G. Dem. Teodorescu, Ion Pop-Reteganul, Moses Gaster, Pauline Schullerus, Lazăr ăineanu, Mihai Lupescu, Vasile Sala, Adolf Schullerus, Dumitru Stăncescu, Elena Sevastos, Ion-Aurel Candrea, Alexandru Vasiliu, Tudor Pamfile, Gheorghe Vrabie, Ovidiu Papadima).

După cum aflăm din **nota asupra ediției**, principiul ordonator al prezentei culegeri,

principiu împrumutat din colecția lui Petre Ispirescu, a fost gruparea variantelor în jurul unui basm-tip. Au rezultat 39 asemenea tipuri de variante, diferite ca număr al unui tip între cel puțin două și cel mult nouă (sugerat de lucrarea lui Aăineanu). Alegerea colecției Ispirescu pentru basmele-titlu a fost motivată de câteva criterii: notorietatea colecției, talentul de povestitor al lui Ispirescu, varietatea tipologiilor. În cadrul tipului de variante (notat cu cifră romană pe pagină nouă, după basmul-titlu), textele au fost rânduite cronologic, avându-se în vedere anul culegerii (dacă acesta a fost indicat) sau anul apariției în volum. Pentru succesiunea grupelor a fost preluată ordinea din Petre Ispirescu, *Opere* (vol. I, 1969), în care editoarea, Aristița Avramescu, a „avut în vedere ordinea stabilită de autor”. Câteva basme, de neomis într-o asemenea antologie, dar care nu erau variante, în sensul strict al cuvântului, ale unui basm-titlu, au fost „ataate” (incluse) în grupele de variante cu care prezentau unele asemănări. Într-o anumite situație s-a apelat la variante aflate în germene (rezumate), pe care Petre Ispirescu n-a mai apucat să le redacteze ca basme propriu-zise. Este cazul grupei XXXVIII, în care basmul-titlu, *Lucear și Aman Cătcăun*, este un astfel de bruion, nepublicat, evident, dar de care Lazăr Aăineanu avea cunoștință, pentru că îl menționează alături de alte asemenea rezumate, puse la dispoziția lui de văduva lui Ispirescu. În jurul acestui bruion au fost grupate basmele *Roman Năzdrăvan* (Filimon), *Chelbea Năzdrăvanul* (Stăncescu), *Voinic Verde-Busuioc* (Furtună), *Un basm cu trei băieți* (Vrabie). Uneori, în colecția lui Ispirescu există basme cu variante, care au fost însă reținute, cel puțin pentru a ilustra faptul că autorul culegerii avea cunoștința existenței variantelor. Este cazul grupelor II, în care *Broasca ăestoasă cea fermecată și Zăna zănelor* aparțin aceluși tip de variante (soția animal); VIII: *Voinicul-cel-fără-de-tată și Făt-Frumos-cel-rătăcit*; X: *Zăna-Munșilor și Găinăreasa*.

Ultimul basm al antologiei, constituind el singur grupa XXXIX, este *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, deoarece este un basm atipic care nu se sfârșește cu dobândirea soției și cu intrarea, în acest fel, în ordinea firească a vieții; eroul murind, poate sugera „în limitele antologiei noastre finalizarea unui ciclu uman”. Această eternă aspirație umană, prezentă în arta și în gândirea omenirii încă de la originile ei, este un fapt cu o recurență surprinzătoare, ce contribuie la crearea unei serii distincte în câmpul narățiunilor populare românești. Protagonistul basmului care îi fascinase pe Mihai Eminescu (a cărui interpretare se bazează pe metafora lui Făt-Frumos ca întruchipare a „geniului național”, construind sintagma „omul pururi tânăr”) și pe Constantin Noica (pentru care basmul este un model ontologic al vieții înseși), *Tinerețe fără bătrânețe*, caută nemurirea, o dobândește și o pierde, făcând totodată și experiența tragică a reintrării în timpul său. Nucleul interpretării rezidă în viziunea

aventurii lui Făt-Frumos ca o încercare de a-și depăși condiția; destinul individului, chiar marcat de o voință superioară, poate fi modificat sub incidența întâmplării. În acest fel, accentul interpretării cade pe cauza schimbărilor, pe catalizatorul lor – determinanții – care intervine în destinul omenesc, lăsând pe al doilea plan destinul însuși.

Una dintre preocupările importante ale antologatorilor a fost ca toate provinciile istorice ale României, adică Muntenia, Moldova, Transilvania, Banatul, Dobrogea – să fie reprezentate în antologie. De aceea, nu puține sunt variantele, grupate în jurul basmului-titlu din colecția Ispirescu, care pot fi urmărite comparativ în unele dintre aceste provincii. De exemplu, în grupa XXV găsim: *Luceafărul de ziuă* și *Luceafărul de noapte* (Muntenia), *Rozmarin* și *Trandafir* (Transilvania), *Măr* și *Păr* (Transilvania), *Busuioc* și *Musuiuoc* (Muntenia), *Toderică Făt-Frumos* (Moldova), *Povestea lui Măr* și *Păr* (Banat), *Miezu-Mărului* și *Coaja-Mărului* (Dobrogea).

La fiecare dintre basmele antologate au fost indicate sursele utilizate: anul și paginile din ediția *princeps* sau din ediții apărute în timpul vieții culegătorului; li s-a adăugat, când aceasta a existat, trimiterea la o ediție publicată în a doua jumătate a secolului al XX-lea, cu scopul ca cititorul să poată avea acces la ambele tipuri de ediții. Reproducerea textelor dintr-un număr atât de mare de surse a ridicat, evident, problema stabilirii unor criterii care să asigure înțelegerea textului de către cititorul de azi. Două au fost atitudinile principale, în acest sens: pentru basmele publicate în secolul al XIX-lea, s-a optat pentru păstrarea întocmai a particularităților dialectale și arhaice – cu prioritate a celor lexicale și morfo-sintactice – uneori păstrând chiar unele abateri gramaticale mai greu de admis astăzi, cum ar fi dezacordurile. În cazul textelor care au făcut obiectul unor reeditări, în ediții sau antologii din ultimii 60 de ani, s-a optat pentru preluarea textelor atât cum au fost stabilite de editorii respectivi. În ambele cazuri însă, textele au fost aduse la zi din punct de vedere ortografic.

În scopul înțelegerii fără dificultate a textelor antologate, editorii au adăugat un glosar în care au reținut termenii arhaici regionali sau populari.

Antologia a fost completată cu un dosar al exegezei basmelor și basmologiei de-a lungul vremii, pentru care au fost reținute texte (integral și fragmentar) semnate de specialiști prestigioși precum Moses Gaster, B.P. Hasdeu, Lazăr Țăneanu, G. Călinescu, Ovidiu Bârlea, Mihai Pop, Viorica Nițcov, și cu o bibliografie a culegerilor, a colecțiilor și a antologiilor ce cuprind basme (cu siglele surselor utilizate).

„Latura care îi va atrage – speră Nicolae Constantinescu – pe cititorii acestei antologii cuprinzătoare a basmului popular românesc este literaturitatea lui. Ca în

cazul oricărei opere literare, citirea/parcurgerea textului înseamnă de fapt o re-lectură, o re-citire, care trebuie executată fără prejudecățile curente legate de folclor, în general, a cărei credibilitate a fost grav subminată de autoritatea textului scris, tipărit, fixat pe peliculă sau pe un suport digital, sau față de basm/poveste ca atare. Echilibrul păstrat, pe cât a fost posibil, între basmele „clasice”, de colecție, din secolul al XIX-lea, transmise consecvent și prin mijlocirea manualelor școlare, prin care s-a construit, în mintea noastră, un „canon” al basmului popular, și cele „contemporane”, culese și transcrise cu mai multă grijă pentru stilul individual, al povestitorului, este o altă miză pe care antologia de față o pune în joc, o provocare din care vor avea de câștigat atât basmul, cât și cititorii lui de astăzi [...]”. Este o presupunere pe deplin justificată de valoarea științifică și culturală a celor două volume pe care le-am prezentat. Pentru că, exceptând monumentală lucrare a lui Lazăr Țăneanu din 1895, *Basmele românilor* – care, totuși, nu conține propriu-zis basme, ci rezumate ale acestora – credem că prezenta antologie este cea mai cuprinzătoare, ca număr de texte, și mai reprezentativă pentru categoria basmului fantastic, din câte s-au publicat.” (p. LX)

Niculina Chiper